

Куришев Є.В.

Доцент кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, доцент, кандидат педагогічних наук.

ПОЕЗІЯ БОРИСА ГРІНЧЕНКА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КОМПОЗИТОРІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто актуальну проблему сучасного музичного грінченкознавства: відображення поетичної творчості видатного українського літератора та громадського діяча Бориса Дмитровича Грінченка у музичних шедеврах блискучих вітчизняних композиторів того часу: Д. Січинського, К. Стеценка, Я. Степового та М. Леонтовича. У статті міститься мистецтвознавчий аналіз деяких творів цих композиторів. Автор розглядає також перспективи подальшого розвитку українського музичного грінченкознавства та створення сучасної музичної грінченкіани.

Ключові слова: *Б. Грінченко, поезія, композиція, музичне мистецтво, музичне грінченкознавство, хорові твори, кантата, опера.*

Наприкінці 2009 року у Київському університеті імені Бориса Грінченка відбулась перша публічна презентація знайденого у Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського видатного артефакту української та європейської культури – безцінного Музичного архіву Бориса Дмитровича Грінченка. Архів на диво добре, майже бездоганно, зберігся у Першому Філіалі бібліотеки (вул. Володимирська, 62; Відділ формування музичного фонду), незважаючи на всі складні випробування, війни та інші катаклізми ХХ століття. У цьому – величезна заслуга висококваліфікованих фахівців цього наукового закладу. Архів був створений власноруч самим Борисом Дмитровичем. Це – справжній фоліант великого розміру (для зберігання нотних партитур видатних

музичних творів), яскраво червоного кольору, на якому золотими літерами зроблено надпис: «МУЗИКА ДО СЛІВ БОРИСА ГРІНЧЕНКА».

Титул видання прикрашено орнаментальним золотим малюнком, який підкреслює значущість зібрання: твори, які містяться у Музичному архіві – і справді «на вагу золота»! А сьогодні можна вже впевнено сказати: їх цінність – значно вища. Адже у свій час на чудові вірші Б.Д. Грінченка написали прекрасні музичні твори видатні (про деяких вже кажуть – геніальні!) українські композитори: Денис Січинський, Кирило Стеценко, Яків Степовий Микола Леонтович, Василь Верховинець та інші. У часи доби Б. Грінченка було створено хорові твори, кантату, романси (солоспіви) та навіть оперу на вірші Бориса Грінченка. Вже у наш час оперу М. Леонтовича на вірші Б. Грінченка «На русалчин великдень» було дописано сучасним талановитим українським композитором, народним артистом України, професором Мирославом Михайловичем Скориком. Її прем'єра відбулась у 1977 році на сцені Національного театру опери та балету України імені Т.Г. Шевченка. Так було відмічено сторіччя з дня народження Миколи Леонтовича. Диригував прем'єрою опери-казки відомий український диригент, народний артист України Іван Гамкало. Було видано нотний клавір опери та зроблено її грамзапис [4]. Найбільш відомі фрагменти твору – два хори, які звучать не тільки у концертних залах держави, а і навіть під час випускних іспитів з диригування в Інституті мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка.

У Музичному архіві (цифрова копія якого є і в Інституті мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка) містяться шість творів доби Б. Грінченка. Це кантата Дениса Володимировича Січинського (1865 – 1909) «Дніпро реве»; хорові твори Кирило Григоровича Стеценка (1882 – 1922) – «І тихая хатиночка», «Вночі на могилі», «Бурлака», «Могила»; романс М. Левицького «Смутні картини». На звороті обкладинки поет особисто поставив бібліотечний номер (2594). На унікальних нотних сторінках ми бачимо відомості про видавця – «Нотопечатня И.И. Чоколова» (орфографія оригіналу. – Є. К.). Поруч є і адреса нотної фабрики – Фундуклеевская, 22

(орфографія оригіналу. – Є. К.). Все це ніби переносить нас у старовинний Київ часів Бориса Грінченка, Дениса Січинського, Кирила Стеценка. На деяких сторінках містяться написи: «Дозволено цензурою СПб. 10 Феврала 1905 г.», «Дозволено къ исполненію СПб. 2 Сентября 1904 г.». Це – дозвіл цензури на публікацію та виконання музичного твору: все, що виходило з друку у ті часи підлягало офіційному цензорському контролю та, відповідно, дозволу чи забороні. Твори з Музичного архіву Бориса Дмитровича Грінченка були оприлюднені.

Сьогодні ми знаємо ще кілька музичних творів цієї доби на вірші поета, які не увійшли у Музичний архів. Це, крім вже згаданої опери М. Леонтовича «На русалчин великдень», два чудові хорові твори Я. Степового («На ринку в містечку» і «Бурхливая річка») та дві чарівні мелодії В. Верховинця («Сонечко ясне встає», «Бурхлива річка»). Останні було аранжовано відомим піаністом, концертмейстером кафедри академічного та естрадного співу Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка Костянтином Кузьменком. У його аранжуванні твори неодноразово прозвучали у концертних залах КУ ім. Б. Грінченка. Вони є прикладом сучасного творчого підходу до класичної спадщини. Імпровізаційно-джазовий стиль аранжувань викликав справжнє захоплення слухачів: кожне концертне виконання творів Верховинця – Кузьменка на вірші Бориса Грінченка (солістка – Божена Пархоменко) викликає овацію публіки.

У контексті статті треба відмітити, що крім творів українських композиторів кінця XIX – початку XX століття, на вірші видатного Поета написано вже 19 творів також і сучасними українськими композиторами. Серед авторів сучасної музичної грінченкіани – народний артист України, професор Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського, член Національної спілки композиторів України Михайло Степаненко; кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії та методики музичного мистецтва Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка, член Національної спілки композиторів Віталій Вишинський; старший викладач кафедри інструментально-виконавської майстерності Інституту

мистецтв Валентин Касьянов; викладач тієї ж кафедри Микола Малий. Деякі з цих творів вже опубліковано, інші – готуються до друку.

У Музичному архіві Б. Грінченка центральне місце належить чотирьом творам видатного українського композитора, хорового диригента і педагога К. Стеценка.

Кирило Григорович Стеценко (1882 – 1922) закінчив духовну семінарію (Київ, 1903 рік) та одержав музичну освіту в Київському музичному училищі та в Музично-драматичній школі Миколи Лисенка (1903 – 1907). Викладав спів у гімназії та вчительській семінарії. У 1912 році Стеценко прийняв сан священника. Працював у музичному відділі Міністерства освіти (1917 – 1919). Керував музично-хоровою секцією музичного відділу «Днепросоюзу» в Києві. Був організатором кількох хорових капел, симфонічного оркестру, викладав у Вищому музично-драматичному інституті імені М.В.Лисенка.

У 1921 році К.Г. Стеценка обирають професором класу хорового співу Київської консерваторії. Детальніше ознайомитись із відомостями про яскраве життя видатного композитора можна у роботах українських музикознавців [6, 7].

Художньо-образна сфера творів К. Стеценка надзвичайно виразна та вишукана. Це пояснюється їх інтонаційним зв'язком з яскравою українською пісенністю. Опора на чудові фольклорні зразки у синтезі з класичною європейською гармонією, унікальним народним багатоголоссям та імітаційною поліфонією дозволили К. Стеценку створити неперевершені зразки української вокальної музики малих форм: ансамблі, хори, романси, а також – обробки народних пісень. Його твори увійшли у золотий фонд класичного українського та європейського музичного мистецтва. Кращі пісні та романси К.Г. Стеценка увійшли також у сучасний концертний репертуар провідних українських виконавців. Він – автор одноактної опери «Іфігенія в Тавриді» (за мотивами драми Лесі Українки), двох популярних дитячих опер – «Івасик-Телесик» та «Лисичка, Котик і Півник», а також музики до драматичних вистав «Сватання на Гончарівці» та «Про що тирса шелестіла», відомих кантат: «Шевченкові», «У неділеньку святу», «Єднаймося» [6]. К. Стеценко зробив унікальний

творчий внесок в українське музичне мистецтво як один з найбільш талановитих вітчизняних композиторів.

Видатні артефакти – твори К.Г.Стеценка на вірші Б.Д. Грінченка з Музичного архіву поета – справжні музичні пам'ятники чудовим зразкам української поезії.

Найбільш розгорнутий з цих творів – «І тихая хатиночка» для голосу (баритону) та фортепіано (в оригіналі – «И тихая хатыночка»). Сам автор визначає незвичний жанр твору: «Думка про баритона». Як відомо [3, 16 – 17], народні думи було створено у період Київської Русі придворними співаками. Композитор зберігає епічний стиль думи, її вільну форму, мелодико-речитативну наспівність. Розгорнута акомпануюча партія фортепіано імітує звучання бандури. Арпеджіровані акорди у вступному епізоді, типово «кобзарський» акомпанемент, створений з чергування басу та акорду, різноманітні фігурації – всі ці музично-виражальні прийоми, які використовуються композитором, асоціюються із прийомами кобзарського народного мистецтва. Разом з тим, твору притаманні й риси баладності. Ефектні засоби музичної виразності (октавне проведення мелодії, тремолюючі акорди, глибокі низькі басы, стрімкі пасажі) створюють могутні кульмінації, яскраву драматургію твору. Інтонаційно складна, вишукана вокальна партія розкриває глибокий психологічний зміст поетичного тексту Б.Д. Грінченка. Динамічні та агогічні нюанси створюють певний імпровізаційний ефект. Твір у цілому за рівнем емоційно-художнього впливу на слухача слід визнати одним з найбільш яскравих у всій камерно-вокальній українській музиці. Він здається «ілюстрацією» творчості видатних кобзарів кінця ХІХ – першої половини ХХ століття, які були відомі своїм мистецтвом: М. Кравченка, І. Гончаренка, П. Носача, Ф. Кушнерика.

Окремої уваги дослідників заслуговують особливості викладення поетичного тексту в оригіналі твору з Музичного архіву Б.Д. Грінченка:

И тихая хатыночка
В зеленомь садку
Й вродльвая дивчинонька
Вь квитчастимь винку
И доленька щаслывая

Де зникло усе?
Чомь день по дню, мынаючы,
Намь лыхо несе?

Другий шедевр з Музичного архіву Б. Грінченка - Тріо для двох тенорів і басу у супроводі фортепіано «Вночі на могилі» - лірико-епічний твір з трагічною музично-поетичною образністю. Поліфонічна фактура твору відрізняється красою гармонії та ясністю голосоведіння. Насичена фігураціями фортепіанна партія також пронизана тонкою мелодійністю, а іноді – поліфонічним переплетінням голосів. Ця музична мініатюра – окраса українського вокально-ансамблевого репертуару.

Чоловічий хор «Бурлака» (дві партії тенорів та партія басів у супроводі фортепіано) – твір яскраво трагічного змісту, в якому глибоко розкрито поетичні образи вірша Б.Д. Грінченка. Вишукана поліфонічна тканина твору створює музичні образи рідкісної краси. Фортепіанна партія розширює звуковий діапазон, тембрально збагачує фактуру твору. Вона також має розвинену поліфонічну структуру.

Останній твір К. Стеценка з Музичного архіву поета – чоловічий хор «Могила» (також дві партії тенорів та партія басів у супроводі фортепіано). Він має присвяту: «Присвячую вельмишановному учителеви М. В. ЛИСЕНКУ» (орфографія оригіналу). Цей хор – один з найбільш яскравих, вишуканих хорових творів композитора. Пронизані світлим сумом музичні образи твору не тільки ілюструють, але й поглиблюють поетичний зміст вірша Б.Д. Грінченка. Переплетіння хорових голосів створює чудові гармонічні вертикалі. Драматургічний розвиток музичних тем твору логічно приводить до завершальної кульмінації. Поліфонічно викладена фортепіанна партія тембрально прикрашає музичну тканину хорової мініатюри. Перед нами – маленький шедевр, який здатний прикрасити репертуар кожного хорового колективу.

Найбільш відома серед творів з Музичного архіву Кантата Д. Січинського «Дніпро реве» (1892). Автор слів у архівному екземплярі – В.Чайченко. Це – один з псевдонімів Бориса Грінченка. Художньо-образна сфера твору чудово передає глибокий поетичний зміст вірша Б. Грінченка.

Видатний український композитор, диригент, педагог, музичний критик, фольклорист та громадський діяч Денис Володимирович Січинський (1865 – 1909) одержав музичну освіту у Львівській консерваторії (1889 – 1892). З його участю була створена музична спілка «Боян» у Львові, Коломиї, Перемишлі та Станіславі (нині - Івано-Франківськ). Він також створив хори у багатьох селах Західної України. Одночасно – працював як музичний критик, фольклорист та викладач; з його участю у Станіславі були створені музична школа та музичне видавництво. Д. Січинський – автор опери та понад ста вокальних та інструментальних творів. На конкурсі музичного товариства «Боян» у 1892 році композитор одержав першу премію за кантату «Дніпро реве» [5]. Першим її сучасним виконанням у Великій залі Київського університету імені Бориса Грінченка стала блискуча інтерпретація твору хором під керівництвом відомого українського диригента Дмитра Болгарського на концерті, присвяченому 145-й річниці з дня народження поета (9 грудня 2008 року).

Кантата написана у тричастинній формі. Вона починається невеликим ефектним вступом, який відтворює природну стихію та завершується динамічним зростанням. Баси хору продовжують мужню мелодіку вступу. Насичена фактура акомпанементу допомагає створити емоційно яскравий музичний образ, який передає зміст вірша Б.Д. Грінченка. Січинський виявив у цьому творі велику майстерність у доборі засобів музичного висловлювання. Кантата «Дніпро реве» користувалася успіхом, часто виконувалася не тільки професіональними колективами, але і селянськими хорами. С. Павлишин підкреслює, що це пояснюється великою виразністю і драматичною силою твору, щирістю і простотою висловлювання [5]. Творчість Д. Січинського – невід’ємна частина української музичної культури.

Серед творів на вірші Б.Д. Грінченка, які не увійшли в його Музичний архів, треба згадати перш за все оперу М.Д. Леонтовича «На русалчин великдень».

Микола Дмитрович Леонтович (1877 – 1921 рр.) – видатний український композитор, творчість якого увійшла у скарбницю вітчизняної та європейської академічної музики. Чудові обробки українських народних пісень, хорові

поєми та опера на вірші Б.Д. Грінченка – особлива та яскрава сторінка української музичної спадщини. Життя Миколи Дмитровича співпало з величезними трагічними історичними подіями у нашій державі. Але його музична творчість вражає перш за все своєю вишуканістю, оригінальністю та любов'ю до народної пісенності. Його творчості також притаманні досконалість музичної мови, лаконічність, безмежна музична фантазія.

Микола Дмитрович Леонтович народився 13 грудня 1877 року у селі Монастир'юк Брацлавського повіту на Вінниччині (зараз – Немирівський район Вінницької області). Він був не тільки композитором, але також і хоровим диригентом, громадським діячем, педагогом та фольклористом. Навчався у Шаргородській духовній школі та Кам'янець-Подільській духовній семінарії, на регентських (диригентських) курсах при Петербурзької придворної співацької капелі (1903 – 1904 рр.). Викладав у Музично-драматичному інституті імені М. Лисенка та консерваторії (Київ, 1918 – 1920). Він створив перший український симфонічний оркестр та українську хорову капелу. Композитор є засновником оригінального стилю хорових обробок українських народних пісень: він зберігає куплетну побудову пісні, але залежно від змісту змінює у відповідних строфах хорову фактуру, тональний план, гармонію та ін. Як відзначає В. Гошовський, М.Д. Леонтович вільно видозмінює мелодичні та ритмічні особливості народної пісенної першооснови і підпорядковує їх цілісному художньому задуму. Прекрасні, високомистецькі хорові твори М. Леонтовича – зразок натхненої творчості у цьому музичному жанрі для сучасних українських композиторів. Під його впливом створили свої хорові твори багато відомих українських авторів [2].

Дивним і чудовим оперним твором М.Д. Леонтовича є незакінчена опера «На русалчин великдень» на сюжет казки Б.Д. Грінченка. Лібретто для неї написала учениця композитора Н. Танашевич. Композитор почав цю роботу у 1919 році та, на жаль, не встиг її закінчити. За жанром твір – лірико-фантастичний; він має кілька образних ліній (ліричну, побутову, фантастичну). Головна думка оперного лібрето – кохання сильніше від смерті; перед коханням відступають фантастичні персонажі, воно надихає, підкоряє світ, рятує

головного персонажа (Козака) від трагічної загибелі. Оперу побудовано як ряд сцен-блоків, куди входять і сольні, й хорові епізоди [4, 48]. Розкішні музичні фрагменти опери нерідко виконуються зараз як окремі концертні номери.

На вірші Б.Д. Грінченка написано також два хорові твори («На ринку в містечку» та «Бурхлива річка») відомим українським композитором Я.С. Степовим (1883 – 1921 рр.). Справжнє прізвище композитора та громадського діяча – Якименко. Він навчався у Петербурзькій консерваторії (1902 – 1909 рр.) в класах композиції М.А. Римського-Корсакова та А.К. Лядова. Я. Степовий – автор багатьох статей у відомому на той час журналі «Музыка» та «Русской музыкальной газете». У 1917 – 1919 рр. викладав музично-теоретичні предмети у Київській консерваторії. За його ініціативою та участю було організовано Симфонічний оркестр імені М.В. Лисенка, Державний струнний квартет, відкрита Народна консерваторія. Головна сфера його творчості – пісня та романс. Я.Степовий – автор романсів на слова Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Рильського, обробок українських народних пісень, багатьох фортепіанних творів [1]. Твори Я.С. Степового не входять у Музичний архів Б. Грінченка, але доповнюють його новими художньо-образними рисами.

Творчість Бориса Дмитровича Грінченка була джерелом натхнення для багатьох оточуючих його людей, серед яких чимало видатних музикантів – композиторів, співаків, виконавців-інструменталістів. Унікальне явище – здатність притягувати художні таланти, надихати їх на творчість у зовсім інших галузях мистецтва – притаманна лише дійсно видатним особистостям! В історії мистецтва до таких особистостей можна віднести, наприклад, Шевченка, Пушкіна, Шекспіра, Гете. Величезна кількість музичних творів з'явилися на світ саме після прочитання композиторами їх геніальних опусів: віршів, поем, балад, сонетів, романів та п'єс. Так, Музична шевченкіана включає в себе кілька десятків камерно-вокальних творів українських та російських композиторів на вірші Т.Г. Шевченка (серед останніх – навіть найбільш популярний сьогодні у світі композитор С.В. Рахманінов). Автор цієї статті у свій час виконав партію фортепіано у сольному концерті заслуженого артиста України Олександра Чулюк-Загряя, вся програма якого складалась із камерно-

вокальних творів на вірші Тараса Шевченка. Художня доля спадку Бориса Грінченка на диво співпадає із тим, що відбувалось у часі із творчістю таких ушавлених літераторів.

Сучасне музичне грінченкознавство (термін доктора філософських наук, професора, академіка В.О. Огнев'юка) – це лише тільки перші кроки на шляху вивчення досить великої музичної грінченкіани, яка охоплює ХІХ, ХХ та ХХІ століття. Українські композитори доби Бориса Дмитровича Грінченка залишили нам значну кількість музичних творів на вірші поета. Треба визнати, що Б. Грінченко був у свій час досить популярним серед композиторів автором поетичних першооснов музичних творів. Кожний з них в майбутньому необхідно більш детально розглянути, дослідити з позицій сучасного мистецтвознавства. Існує також і велика кількість різноманітних концертних виконань цих шедеврів музичного мистецтва. Це – окрема сфера досліджень в галузі історії музично-виконавського мистецтва України. Ще один ракурс музичного грінченкознавства – вивчення творів сучасних українських композиторів на вірші поета. Безсумнівно, їхня кількість із часом буде тільки зростати. На сьогодні існує також чимало концертно-виконавських інтерпретацій цих творів сучасними вокалістами, диригентами та піаністами, в тому числі – у Київському університеті імені Бориса Грінченка. Дослідження концертно-виконавської творчості цих видатних українських музикантів – ще один розділ сучасного музичного грінченкознавства.

ДЖЕРЕЛА

1. Гошовский В.Л. Степовой Яков Степанович / В.Л. Гошовский. Музыкальная энциклопедия // Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – т. 5. – М., Советская энциклопедия, 1981. – С. 272.
2. Гошовский В.Л. Леонтович Николай Дмитриевич / В.Л. Гошовский. Музыкальная энциклопедия // Гл. ред. Ю.В. Келдыш. – т. 3. – М., Советская энциклопедия, 1976. – С. 259 – 260.
3. Куришев Є.В. Музичний архів Бориса Грінченка / Є.В. Куришев. – 2-е вид., доп. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011.- 104 с.

4. Лісецький С.Й. Леонтович Микола Дмитрович / С.Й. Лісецький. В кн. Українська музична література для 6 класу ДМШ: Навч. посібник для дит. муз. шк. – К.: Муз. Україна, 1991. С. 33 – 52.
5. Павлишин С. Денис Січинський / С. Павлишин. – К.: Муз. Україна, 1980. – 48 с.
6. Пархоменко Л.О. Кирило Григорович Стеценко / Л.О. Пархоменко. – К.: Муз. Україна, 1973. – 265 с.
7. Федотов Є.С. Кирило Григорович Стеценко – педагог / Є.С. Федотов. – К.: Муз. Україна, 1977. – 102 с.

В статье рассматривается актуальная проблема современного музыкального гринченкознания: отражение поэтического творчества выдающегося украинского литератора и общественного деятеля Б.Д. Гринченко в музыкальных произведениях отечественных композиторов: Д. Сичинского, К. Стеценко, М. Леонтовича, Я. Степового. Автор рассматривает также перспективы дальнейшего развития музыкального гринченкознания и создания современной музыкальной гринченкианы.

Ключевые слова: Б. Гринченко, поэзия, композиция, музыкальное искусство, музыкальное гринченкознание, хоровые произведения, кантата, опера.

The article considers the actual problem of reflection of poetry of famous Ukrainian writer and public figure B.D. Grinchenko in musical compositions of Ukrainian composers: D. Sichinskiy, K. Stetsenko, M. Leontovich, Y. Stepovoy. Author also discusses the prospects for further development of musical grinchenkology and create of modern musical grinchenkiana.

Keywords: Grinchenko, poetry, song, music art, music grinchenkology, choral works, cantata, opera.